

Розділ 5. ПРОВІДНА РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СОЦІАЛ- ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДУМКИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Історія свідчить про здобутки української еліти у становленні й утвердженні національної соціал-демократії в Україні як носія головних принципів – національної і державної незалежності та соціальної справедливості.

Досліджуючи цей процес, я використала архівні матеріали, зібрані в авторській монографії¹; епістолярну спадщину Лесі Українки²; праці Івана Франка³, Михайла Драгоманова⁴ та ін.; наукові розробки членів Наукової школи українського парламентаризму, затвердженої 2018 р. у Національній академії державного управління при Президентові України та 2021 р. – у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка⁵; порівняльний та історичний аналіз української і зарубіжної літератури з питань елітології та елітознавства, польськокомвні газети Східної Галичини, «Renkodzielnik» («Ремісник») (1869–1973), «Czcienska» («Літера») (1871–1876) та «Praca» («Праця») (1878–1892).

Комунікації (дискусія, полеміка, діалог) між відомими письменниками, громадськими діячами наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. засвідчують, що саме вони і були *найбільш національно свідомою частиною українського народу* та першими відгукнулися на європейський соціал-демократичний рух, наголошуючи при цьому на необхідності національного відродження через створення відповідних громадських і політичних організацій, що базувалися б на національному ґрунті.

Насамперед це стосується політичної групи «Українська Соціал-Демократія» (УСД), заснованої *Лесею Українкою, Іваном Стешенком, Михайлом Кривинюком*⁶ 1896 р. у місті Києві⁷.

¹ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця ХІХ – початку ХХ століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). Харків: Основа, 1997. 442 с.

² Гошовська В. А. Леся Українка і українська соціал-демократія. Харків, 1997. 92 с.

³ Франко І. В наймах у сусідів. Львів, 1914. С. 6.

⁴ Драгоманов М.П. Листи до І. Франка та інших 1881–1886. Львів, 1906. Т. 1. С. 4–11.

⁵ Парламентаризм: підручник / В. А. Гошовська та ін. Київ: НАДУ, 2016. 672 с.; Елітознавство: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. В. А. Гошовської. Київ: НАДУ, 2013. 288 с.; Елітознавство: підручник / кол. автор.; за ред. В. А. Гошовської, Л. Г. Комахи. 2-ге вид., переробл. та доп. Київ. Вид-во «Центр учбової літератури», 2022. 220 с.; Політичне лідерство: навч. посіб. / за заг. ред. В. А. Гошовської, Л. А. Пашко. Київ: НАДУ, 2013. 300 с.; Політична опозиція: навч. посіб. / за заг. ред. В. А. Гошовської, Ю. Г. Кальниша. Київ: НАДУ, 2013. 228 с.

⁶ Дорошенко В. Українство в Росії. Відень, 1916. С. 32–34.

⁷ Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк, 1970. 923 с.

Відомо, що найяскравішою характеристикою геніального мислителя є звернення до його спадщини різних поколінь та епох, що і вписує цю постать в історію суспільно-політичної думки. До таких постатей належить *Леся Українка*.

Юрій Лавріненко твердив, що саме Леся Українка була найенергійнішим і найбільш зрілим ідеологом УСД, перу якої належить значуща частина всієї політико-публіцистичної продукції цієї групи. Сформована під ідейним впливом Михайла Драгоманова, Леся Українка витворила власний політичний світогляд, якому не чужими були ідеї соціал-демократії.

Час створення політичної групи УСД був часом зародження перших українських політичних угруповань та організацій. Володимир Дорошенко зазначав, що всі політичні групи, гуртки, організації цього часу мали «переступний, так би мовити підготовчий характер, становлячи перехідну стадію до пізнішого партійного угруповання українського громадянства»⁸.

Я ж вважаю, що ці організації мали не тільки «підготовчий», але й еволюційний характер, будучи невід'ємною ланкою процесу становлення політичної сили на власному українському національному ґрунті.

На початку 90-х років XX ст. виникає так зване «Братство Тарасівців», головною ідеєю якого стає *ідея українського національного відродження*. Свою діяльність «Братство Тарасівців» загалом провадило серед національно свідомої та освіченої української інтелігенції і мало культурницький характер, однак не було пов'язане з найширшими масами українського народу. Безперечно, така організація не могла претендувати на роль чи значення української політичної партії. Як зазначає Володимир Дорошенко, «ся власне обставина не задовольняла більш суспільно-настроєні елементи київської університетської молоді, саме ту її частину, що з одного боку була щедро перейнята думками Михайла Драгоманова, а з другого – стояла під впливом зросту соціал-демократичного руху за кордоном і марксистської літератури»⁹.

УСД підтримала традиції «Братства Тарасівців» у справі *національного відродження українського народу*, поставивши на порядок денний своєї діяльності завдання національно-політичного виховання українського народу. Але, на відміну від «Братства Тарасівців», її діяльність була спрямована не лише на інтелігенцію, але й на широкі маси робітників і напівпролетаризованих селян.

Так, у Програмі політичної групи УСД однією з головних ідей була просвітницька робота серед інтелігенції, робітників і селян в Україні.

Просвіта народу, за концепцією групи УСД, мусила мати *структуру й систему*, тобто поширюватися одночасно і паралельно на всі суспільні групи та класи. Леся Українка неодноразово наголошувала на тому, що *українська інтелігенція перш за все повинна бути національно свідомою*, себто становити «мозок нації», без якого будь-яка політична чи соціально-економічна боротьба є неможливою. Вона вважала, що саме національно свідомі інтелігенція є рушійною силою суспільно-політичної боротьби, оскільки від неї залежить рівень освіти та національно-політичної свідомості всього народу – і робітників, і селян. Представники інтелігенції мають бути виконавцями просвіти народу, роз-

⁸ Дорошенко В. Українство в Росії ... С. 32.

⁹ Там само. С. 34.

повсюджуючи серед робітників і селян літературу, пресу, листівки відповідного і спрямування. Просвіта робітників і селян складалася б з етапів:

- перший був би пов'язаний із формуванням робітничих чи селянських спілок та об'єднань в окремих селах і містах, головним завданням яких є просвіта народу;
- другий – зі створенням організаційних об'єднань, які забезпечуватимуть не тільки суспільно-політичну та національну просвіту робітників і селян, але й перетворюватимуть їх у серйозну силу з високим рівнем організації;
- третій – зі створенням однієї організованої спілки об'єднань робітників і селян, здатної вести серйозну національно-політичну та соціально-економічну боротьбу.

Так, політична група УСД, продовжуючи традицію громадівця Михайла Драгоманова, який вперше звернув увагу суспільно-політичних діячів на селянство як на серйозну силу, вважала українське селянство так само значущим, як і робітничі маси.

Крім того, ідеологи групи УСД наголошували на перевагах і більшій ефективності не збройної боротьби, а такої, де засобами є реформи і національно-політичні та соціально-економічні зміни, щоб народ міг брати реальну участь у державному управлінні країною тощо. Вони не відкидали зовсім збройної боротьби, вважаючи, що найбільші радикальні зміни й реформи без неї неможливі, але неодноразово наголошували на тому, що будь-якій збройній боротьбі має передувати широка просвітницька й організаторська діяльність серед робітників і селян.

У Програмі УСД розвивається концепція такої політичної боротьби, яка базується на організованій та національно й політично свідомій силі, а не стихійних масах. Провідними у цій програмі стали *національна ідея* та *ідея соціальної справедливості*.

Ідея національної справедливості давала поштовх постулату про те, що Україна повинна мати власну незалежну економіку, що українські землі, фабрики, заводи та інші господарсько-економічні заклади мають належати українському народу і слугувати йому. Соціальна справедливість настане, коли вся економіка й господарство України працюватимуть для забезпечення належного життєвого рівня як кожної окремої особистості, так і всього народу загалом¹⁰. Ідея соціальної справедливості, тобто рівних прав для кожної людини, та національна ідея у політичній платформі УСД є рівнозначними і взаємозумовленими, оскільки, на думку її ідеологів, політичні права українських людей не можуть бути здійснені у реальному житті без досягнення національної незалежності України.

Важливим для УСД було питання створення власної політичної сили, тобто незалежної української соціал-демократичної партії, головним завданням якої була б політична боротьба за державну самостійність України.

Бачення Михайла Драгоманова роботи незалежної української громади у «Програмі соціал-демократії» переросло й розвинулось у діяльність УСД, однією із засновниць якої, про що йшлося раніше, була Леся Українка. Юрій Лавріненко писав у своїй статті: «... Леся Українка була засновником, ідеологом цілої соціал-демократичної революційної організації – групи УСД...»¹¹.

¹⁰ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки... 442 с.

¹¹ Сучасність. 1971. Ч. 1. С. 68.

Так, УСД керувалася у своїй діяльності *національною концепцією соціал-демократії*, що на той час відповідала специфіці українського суспільства й особливостям політики та економіки України¹², розробленою *Михайлом Драгомановим* – знаним громадівцем, засновником українського соціалізму, представником відомого роду українських громадських і культурних діячів Драгоманових.

Політичні погляди Михайла Драгоманова формувалися під впливом поширених у тогочасній Європі *ліберальних і соціалістичних* ідей, в основі яких лежать поняття «грумада», «федерація», «децентралізація»¹³. Він вважав, що держава може задовольнити прагнення людини до свободи і справедливості шляхом впровадження народовладдя, тому інтереси й цінності громади мають визначати організацію суспільного життя, а стосунки між державою і громадянами мусять ґрунтуватися на засадах федерації, адміністративної автономії та децентралізації.

Саме на таких засадах тримається ідеологія національної соціал-демократії в європейських країнах, яка суттєво вплинула на формування політичної влади як цінності в державі та її переходу з позиції так званого «нічного сторожа»¹⁴ у важливішу інституцію, що «перебирає на себе значно більшу систему функцій: здійснення соціально спрямованої економічної політики, скорочення розриву між бідними і багатими, захист прав робітників, загальний економічний добробут, мультикультуралізм та космополітизм»¹⁵.

На жаль, українська інтелігенція через власну творчу сутність не змогла на той час створити сильної національної соціал-демократичної політичної партії, адже специфіка політичної діяльності вимагала від неї більших зусиль у сфері політики. І, як стверджував Панас Феденко, однією з причин того, що УСД не стала політичною партією, були *не зовнішні чинники, а особливості характеру її лідерів*: «Це сталося, мабуть, не через самі несприятливі зовнішні причини, а через характери провідників. Відомо, що “політична спеціальність” вимагає постійної, системної роботи, але соціал-демократична група Івана Стешенка і Лесі Українки мала на чолі поетів, яких інтереси лежали головою в літературі»¹⁶.

УСД не стала політичною партією, але вона виникла на ґрунті *«гуртків політиків» (драгоманівські гуртки)*, ініціатором і родоначальником створення яких був *Михайло Драгоманов*. І, як зазначала Леся Українка: «... у першій половині 1890-х років молодечі “гуртки політиків” виявили сильну тенденцію до програмово-організаційного оформлення в революційну партію»¹⁷, одна з яких визріла на основі київського «гуртка політиків» (1886–1891). Її лідерами були

¹² Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки... 442 с.

¹³ Новакова Н. О. Концепція суспільно-політичної еволюції в працях М. Драгоманова. *Політологія. Гілея*. Вип. 13. С. 150–151. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Novakova_Nataliia/Kontseptsiia_suspiilnopolitychnoi_evoliutsii_v_pratsiakh_M_Drahomanova.pdf

¹⁴ Єрмолаєва В. В. Європейські цінності та ідеологія лібералізму: підміна понять. *Тринадцять юридичні читання. Українська державність: кризь призму часу (до 100річчя Української революції 1917–1921): матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 24–25 травня 2018 р.)*. / ред. кол.: В. П. Андрущенко, Ю. С. Шемчученко та ін. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 171.

¹⁵ Іванова Н. Ю. Еволюція розуміння цінності демократичної політичної влади в європейських державах: уроки для України. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2019. Вип. 25. С. 39.

¹⁶ Феденко П. *Український рух у XX столітті*. Відень: Наше слово, 1959. С. 19.

¹⁷ Леся Українка. *Зібрання творів: у 12-ти т.* Київ, 1978. Т. 10. С. 82.

Ганна та Микола Ковалевські, а Іван Стешенко й Леся Українка стали спочатку її членами, а згодом створили власну політичну групу – УСД.

Діяльність політичної групи УСД – яскраве свідчення впливу на український політичний рух ідей народної демократії, які на той час активно зароджувалися у Франції, Бельгії, Німеччині, Італії, Англії, Австрії. Народно-демократичним, соціалістичним партіям цих країн вдалося обмежити експлуатацію робітників на підприємствах, досягти поліпшення умов праці, вибороти виплати робітникам у разі нещасних випадків, каліцтв, пенсійного забезпечення шляхом створення великої кількості різноманітних організацій (професійних робочих спілок, спілок хворих, кооперативів, культурно-просвітницьких організацій тощо), які формували широкий національний соціал-демократичний рух, ідеї якого в робітничі й селянські маси несла *національна інтелігенція кожної країни*¹⁸.

Поява УСД в Україні засвідчила активне зростання борців за національне і соціальне визволення, на порядок денний якої були поставлені не лише соціальні, економічні й культурні питання, а й політичні.

І хоча УСД не стала осередком сильної політичної організації в Україні і не перетворилася на самостійну політичну партію, однак вона мала значний вплив на формування національної соціал-демократичної думки та її еволюційний характер розвитку. «Сформована під ідейним впливом Михайла Драгоманова, Леся Українка витворила власний політичний світогляд, який засновувався на принципах та ідеях соціал-демократів історії суспільно-політичної думки України, в основу якої покладена ідея політичної боротьби за поліпшення умов життя народу, за реалізацію у практичному житті ідеї соціальної справедливості та за державну самостійність України як головного завдання українського соціал-демократичного руху, яка повинна здійснюватися “чистими способами” і гуртуватися на гуманістичній ідеї врахування інтересів людини»¹⁹.

Леся Українка – головний ідеолог УСД, творець і представник національної концепції соціал-демократії, розробленої на українському ґрунті, в українських обставинах і в українській атмосфері. Головним засобом поширення своїх ідей серед широких мас населення вона вважала *пресу*. Досить часто виступаючи на її сторінках, Леся Українка залучала до своєї полеміки політиків – не лише своїх опонентів, а й соратників, здійснюючи в такий спосіб ґрунтовну політичну підготовку широких громадських мас до національно-визвольної боротьби.

Вважаю, що саме полеміка була тим методом комунікації з народом на сторінках української преси, що сприяв формуванню й утвердженню ідей соціал-демократії як українського національного явища кінця XIX – початку XX ст., про що свідчить її *еволюційний розвиток*, що охоплював такі етапи:

– просвітницький, пов’язаний із відкриттям політичної преси для українських громадян;

¹⁸ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки... 442 с.

¹⁹ Гошовська В. А. Роль Лесі Українки в історії становлення українського соціал-демократичного руху. *Політичні інститути та процеси*. 2016. Вип. 1. С. 26–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubpolpr_2016_1_4

– освітньо-політичний – зі становленням української політичної науки і відповідної системи підготовки політичних лідерів;

– політико-правовий – з утворенням політичних партій національного спрямування.

Перший етап – *національно-просвітницький* – сформувався на основі виникнення на західноукраїнських землях такого суспільного явища, як перші професійно-робітничі газети Східної Галичини: «Renkodzielnik», «Czcienka» та «Praca», які стали засобом поширення соціал-демократичних ідей на українському національному ґрунті. Ці газети призначались і для польських, і для українських трудивників, *сіяли зерно соціальної і національної свідомості* у їхньому середовищі та знайомили український народ із розвитком міжнародного робітничого руху.

Перші професійно-робітничі видання були польськомовними, оскільки українське національно-культурне життя придушувала імперська влада Австро-Угорщини (хоча й не такою мірою, як Росія Східну Україну). Вони виконували важливу функцію *виховання народних мас*, просвічуючи їх у національно-політичних та соціально-економічних питаннях.

Саме українські польськомовні видання підготували основу для сприйняття *національних соціал-демократичних ідей*, поширених у Європі, сприяли їхньому активному осмисленню та критичній оцінці, унаслідок яких вибудовувалася *українська національна соціал-демократична ідея*.

Газети «Renkodzielnik», «Czcienka», «Praca» допомогли сформувати передумови виникнення головних принципів соціальності й демократії в Україні, а першопричиною їхньої появи була спроба організувати у політичну силу робітництво Східної Галичини.

Другий етап – *освітньо-політичний* – охоплює процес становлення й утвердження української національної соціал-демократичної думки, «припадає на 70–90-ті роки XIX століття і завершується приблизно у 1895 році після смерті Михайла Драгоманова»²⁰.

Його представники – яскраві постаті української наукової еліти, як-от *Сергій Подолинський* (1850–1891) та *Михайло Драгоманов* (1841–1895) – засновники концепції *громадівського соціалізму*, провідною ідеєю якої була організація політичної сили на власному національному ґрунті, спрямованої на формування суспільства, в якому народ сам керує економічними, політичними й культурними процесами (див. табл. 1).

Суспільно-політична спадщина Сергія Подолинського – це відомі брошури «Парова машина», «Про бідність», «Розмова перша», «Правдиве слово хлібороба до своїх земляків», «Людська праця і єдність сили». Його праці об'єднує *ідея соціальної справедливості* – один із головних принципів національної соціал-демократичної думки як у минулому, так і нині.

На думку вченого, тільки людська праця має бути спрямована на задоволення вимог і потреб усіх членів суспільства однаково. Сергій Подолинський при визначенні рушійних сил, що мають бути провідниками у реформах та в революційній боротьбі, наголошував на рівнозначності робітничих і селянських мас, заперечуючи марксистську ідею про диктатуру пролетаріату.

²⁰ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки... С. 13.

**Базова наукова концепція української соціал-демократичної думки
кінця XIX – початку XX століття**

Автори	Назва	Провідна ідея	Основоположні ідеї	На противагу К. Марксу та Ф. Енгельсу
Сергій Подолинський (1850–1891)	громадівський соціалізм	створення власної політичної сили на національному ґрунті	соціальна справедливість; рівнозначність робітників і селян; вирішальна роль інтелігенції	культ робітничого класу замінювався на визнання рівнозначності робітничих і селянських мас
Михайло Драгоманов (1841–1895)		створення української політичної науки	раціоналізм у літературі; федералізм у політиці; демократизм у соціальній сфері	

Джерело: авторська розробка

Акцентуючи на особливій активізації робітничого руху у 70–80-х роках XX ст., автор загострює увагу на тому, що вимоги робітників мають бути обґрунтованими і науково підкріпленими. А отже, саме *наукова інтелігенція* повинна створити таку концепцію. Він *розглядав її як вирішальну силу у політичній боротьбі народу*. Сергій Подолинський дотримувався ідеї елітарної особистості, що бере початок від українського філософа-гуманіста *Григорія Сковороди*, який розкривав роль міцної основи для традиційних цінностей українського національного світогляду.

Сергій Подолинський був чи не першим українським соціалістом, оскільки саме він вперше серед українських учених піддав соціалістичні ідеї осмисленню й критичному аналізу, присвятивши цьому низку окремих праць²¹.

Щодо постаті Михайла Драгоманова, то його суспільно-політична спадщина відіграла вагомий роль у тривалому процесі підготовки ґрунту та умов для формування української національної соціал-демократичної думки. Він уперше поставив проблему *піднесення української нації на світовий рівень*, головною передумовою якої вважав створення *власної політичної сили*, наголошуючи на необхідності повернути всесвітню думку до українського питання: «... лишень тоді, коли ми покажемо свою силу хоч на частині своєї землі, зверне на нас увагу і Європа. Наївно ждати, щоб загал людей, навіть найгуманніших, турбувався за других лишень того, що їх б'ють. Мало хіба кого б'ють на земній кулі?! Люди інтересуються звичайно лишень тими, хто одбивається, – і таким лишень звичайно і помагають. Це “відбивання” Драгоманов розумів, однак, не як революцію мас у дусі народників, “якобінців”, народовольців, соціалістів і марксистів, а як емансипацію свого народу на зразок захоплення єврейських націй з демократичних республік, або конституційною традицією»²².

У створенні *політичної сили на власному національному ґрунті* Михайло Драгоманов вбачав головну передумову для майбутнього високого розвитку України.

²¹ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки... 442 с.

²² Гошовська В. А. До історії соціал-демократії в Україні. *Слобожанщина*. 1997. № 4. С. 181–187.

Своєю громадською та суспільно-політичною діяльністю формував світоглядно-політичний ґрунт, на якому виросла генерація українських національних соціал-демократів. Він порушив питання про створення *української політичної науки* як теоретичної основи і головної передумови для організації національно-спрямованої політичної сили. Михайло Драгоманов виробив чіткий план дій, основу своєї *політичної концепції*, суть якої становлять три головні положення:

- культурна літературна національна праця;
- політичні свободи;
- соціальні проблеми.

Ці положення використала майбутня політична платформа групи УСД та детально розробила їх у соціал-демократичних брошурах.

Великі надії Михайло Драгоманов покладав на *українську національну інтелігенцію*, завданням якої вважав «доказати факти існування української національності». Для цього він неодноразово наголошував на необхідності:

- «повернути неорганізовані й стихійні народні виступи у русло системної та організованої боротьби;
- готувати до такої боротьби на ґрунтовній теоретичній базі, яку має складати політична наука;
- продовжувати традиції Сергія Подолинського щодо постійного видання політичних брошур для населення»²³.

Ці три *головні складові політичної концепції* (культурно-літературна національна праця, політичні свободи і соціальні проблеми) Михайло Драгоманов розгорнуто виклав в одному з листів до Івана Франка: «Принципи сучасної все-світньої цивілізації найбільш відповідні поступові: *лібералізм* в його найпослідовнішій формі – федералізму – в справах держави, *демократизм* – у справах соціалізму з його найтвердішою гарантією – асоціацією в справах економічних, *раціоналізм* – у справах письменських, наукових і уміlostях»²⁴.

Отже, три головні домінанти: раціоналізм у літературі; федералізм у політиці; демократизм у соціальних справах, становлять основу політичної концепції Михайла Драгоманова і є *наріжним каменем* усіх його національних політико-соціальних ідей та положень. «Усю свою діяльність Михайло Драгоманов скеровував на *виховання* нового покоління, готуючи ґрунт до появи нової політичної генерації – соціал-демократії, тому він завжди обертався до молодіжі, а головна ціль його думок і змагань був простий народ, його просвіта»²⁵.

Так, Михайло Драгоманов розвинув започатковану Сергієм Подолинським традицію видання політичних брошур, зробив їх більш науковими, надав їм значення політичної і партійної платформи, на якій відбувалося об'єднання різних політичних сил і течій навколо ідей, взятих за основу національної соціал-демократичної концепції.

Таку діяльність я розглядаю як завершення другого етапу становлення й утвердження *соціал-демократії як українського національного явища кінця*

²³ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки... С. 12.

²⁴ Там само. С. 180.

²⁵ Там само. С. 181.

XIX – початку XX ст. (освітньо-політичного) і формування наступного етапу – політико-правового, пов'язаного зі створенням політичних партій – особливого типу громадських об'єднань, здатних отримати й провадити політичну владу.

Третій етап процесу становлення й утвердження української національної соціал-демократичної думки припадає на 1896 – початок 1900-х років XX ст. Для цього періоду характерне вироблення *власної національної соціал-демократичної концепції, взятої за основу* Русько-Української радикальної партії, створеної у 1890-х роках у Галичині, активну участь у діяльності якої брав *Іван Франко*.

Створена під впливом ідей Михайла Драгоманова, Українська радикальна партія стала однією з наймогутніших політичних сил у Західній Україні і з 1901 р. увійшла до складу Соціалістичного інтернаціоналу.

Іван Франко проголосив ідею найвищої людської цінності однією з провідних у політичній, національній та соціально-економічній боротьбі, постійно порушував проблему «будителя й маси», усвідомлював важливу роль *інтелігенції у формуванні національної свідомості народу*. В його публіцистиці часто з'являлася критика її індиферентності.

Так, у статті «Критичні письма о галицькій інтелігенції» Іван Франко описує суспільне життя тогочасної інтелігенції. Він із сумом констатує, що «весна народів», яка прокотилася хвилею національного пробудження, «відзначається дивною пустотою мислі, пустотою бесіди і пустотою діла» для галичан.

Відповідальність за це він покладає на *галицьку інтелігенцію*, яка ділиться на дві партії – «*клерикально-общеруську*» і «*ліберально-народову*», але жодна з них не стояла на національних позиціях. Адже в цей час, коли хвилі політичних та духовних протистоянь, національно-визвольні війни, ідейні рухи за демократію та соціальну справедливість охопили Європу, коли вона здійснила колосальний виток цивілізаційного розвитку та ввійшла в нову націєтворчу епоху, москвофіли приколисували Галичину ідеями всеросійської єдності, а ще одна гілка політичного руху – народовці – загрузли в хаосі й невизначеності своїх програм: часто їхній національний ідеал не виходив за межі етнографічного романтизму.

Така аморфність та амбівалентність провідної верстви в національних питаннях, на думку Івана Франка, призводить до того, що питання національне, яке виникло під час революції 1848 р., «зробилося не тільки пародією національних питань Заходу, але і пародією на здоровий розум»²⁶.

Провідною в поглядах Івана Франка є ідея необхідності максимального розвитку кожної особистості, з урахуванням її інтересів та вподобань. Він розробив власну *політичну концепцію осмислення світу* та шляхів здійснення і проведення у ньому політичних, національних та соціально-економічних змін і реформ. Національні *соціальні ідеї*, їхнє критичне осмислення та аналітична характеристика посідали визначальне місце в суспільно-політичних поглядах Івана Франка.

Поняття *української національності* означає для Івана Франка «цілісний культурний організм, здатний до самостійного культурного і політичного життя, засвоєння загальнолюдських культурних скарбів та непіддатний на асиміляцію

²⁶ Синичич Г. Іван Франко про роль інтелігенції в державотворчому процесі. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2007. Вип. 31. С. 79–84.

іншими народами»²⁷. Він був переконаний, що лише створивши «культурний зміст» незалежної інтелігенції, можливо сформувати українську народність із великої етнічної маси українського народу.

Отже, концепція національної ідеї Івана Франка ґрунтувалася на визнанні нації як неповторного й самосвідомого суб'єкта історичного процесу, як явища духовно-цілісного та єдиного.

Суспільно-політичні праці Івана Франка представляють загальну концепцію гуманного соціалізму, головною і найвищою цінністю якого є людина, її інтереси й потреби. Це повністю заперечувало тези Карла Маркса та Фрідріха Енгельса про культ держави, у яких особистість – лише гвинтик великої державної машини.

Так, у статті «Соціалізм і соціал-демократизм» Іван Франко подав ґрунтовну критику так званого «наукового соціалізму і комунізму в майбутній Європі», показуючи «ненауковість» та негативні риси цієї теорії. Він детально обґрунтував власне розуміння соціального ладу, який повинен відповідати «найвищим ідеалам справедливості і братерства».

Саме такий суспільний лад є основою, на якій будується політичний світогляд Івана Франка, відповідно до *суспільно-політичної концепції*, провідними ідеями якої є:

– максимальний розвиток кожної особистості, з урахуванням її інтересів та вподобань;

– національна незалежність як головна умова будь-якої політичної боротьби.

У праці «Поza межами можливого» Іван Франко протиставляє свою позицію поглядам Карла Маркса та Фрідріха Енгельса, які ігнорували інтереси окремих націй, проголошуючи виключно інтернаціональні принципи.

Неприйнятні для мислителя також і марксистські ідеї про класову ненависть та боротьбу, що породжує численні жертви й невинно пролиту кров.

Особливу роль він відводить українській інтелігенції, яка має витворити власну концепцію політико-національних та соціально-економічних змін в Україні. Іван Франко наголошує на «важливості освідомлювання і розбудження мас, праці над їх просвічуванням у кожному напрямі, не тільки господарським і історично-національним, але поперед усього політичним і суспільним. Зробити з тих мас політичну силу (а темні маси такою силою не можуть бути) – ось що головна мета, до якої по змозі своїх сил іде всіма можливими шляхами... Скріплювати віру в рідний ґрунт, у силу нашої нації... Тільки тоді ми здобудемо собі політичну силу на своїм ґрунті»²⁸.

Іван Франко писав: «Ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичним, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо ж, що тисячні стежки, які ведуть до його осушення, лежать просто таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підємо тими стежками в напрямі до нього, чи, може, звернемо на зовсім інші стежки. Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уянювати його собі»²⁹.

²⁷ Баган О. Іван Франко і теперішнє становище нації. Дрогобич, 1991. С. 7.

²⁸ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки... С. 218.

²⁹ Там само. С. 211.

Так, праці Івана Франка з приводу цієї проблеми зробили значний науковий внесок в утвердження української національної соціал-демократичної думки. У результаті виникали різні *дискусії і полеміки*, зокрема полеміка Івана Франка з Лесею Українкою як головним ідеологом і теоретиком групи УСД із приводу питання, «як зробити Україну політичною силою». Іван Франко називав цю полеміку «дискусією між своїми», оскільки йшлося про відмінність окремих деталей і положень, тоді як головна мета була спільною.

Значачу, що полеміка – це інструмент політичного переконання, який суттєво відрізняється від дискусії чи диспуту своєю цілеспрямованістю. На відміну від учасників дискусії, диспуту, які намагаються дійти єдиної думки, знайти загальне рішення, встановити істину, мета полеміки інша – здобути перемогу над опонентом, відстояти та затвердити власну позицію³⁰.

Розкрию більш детально деякі полемічні аспекти, що стосувалися, голов-но, тактики українського політичного руху й виникли між двома видатними діячами громадського та суспільно-політичного життя в Україні, між двома великими українськими мислителями, представниками двох різних територіальних регіонів України зі специфічними умовами політичного життя і боротьби: Західної і Східної Галичини та Наддніпрянщини – *Іваном Франком і Лесею Українкою*.

Полемічна дискусія розгорталася на сторінках львівського часопису «Житє і Слово», де були надруковані полемічні статті Івана Франка «З кінцем року», «Коли не по конях, так хоч по оглоблях», «З новим роком» та стаття Лесі Українки «Не так тії вороги, як добрії люди»³¹. Йшлося про два варіанти соціал-демократичної концепції, яка мала одну спільну *мету* щодо створення соціально-політичної сили на національному ґрунті та досягнення національно-політичної незалежності України, різнилася хіба що поглядами на свободу людини і громадянина.

Наприклад, на відміну від *соціальної* свободи, запропонованої Іваном Франком, яку науковці вважають «проявом індивідуального в особистості»³², Леся Українка запропонувала *політичну* свободу як центральну в національному соціал-демократичному політичному світогляді, тобто «сукупність політичних і правових норм, які забезпечують можливість вільної (активної або пасивної) участі людини і громадянина в політичному житті держави та суспільства»³³.

Політична свобода реалізується через інститути держави і громадянського суспільства шляхом забезпечення участі в діяльності політичних партій й інших громадських об'єднань, у публічному управлінні; є складовою соціальної свободи і характеризується «особливим способом життєдіяльності людини як індивіда, особистості, громадянина, учасника громадсько-політичних об'єднань і державно-управлінських структур»³⁴.

³⁰ Гошовська В. А. Роль Лесі Українки...

³¹ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки... С. 16.

³² Крамар Т. Соціальна свобода як прояв індивідуального в особистості. *Вісник КНТЕУ*. 2016. № 2. URL: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2016/02/11.pdf/>

³³ Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 657.

³⁴ Там само.

Розуміючи суттєву різницю між соціальною і політичною свободою людини та громадянина, Леся Українка схилилася до забезпечення політичної свободи шляхом визнання:

- української національної інтелігенції рушійною силою суспільства як національно свідомої й освіченої у суспільно-політичних питаннях категорії населення;
- української національної преси головним засобом політичної та культурної просвіти народу;
- української політичної партії ключовою силою у політичній боротьбі за демократичні свободи, які неминуче приведуть до заміни капіталізму соціалізмом;
- організаторської та теоретичної роботи серед найширших мас населення необхідною умовою для формування серйозного політичного й національного руху українського народу³⁵.

Леся Українка вважала, що головною рушійною силою у здобутті політичної свободи має стати інтелігенція, яка мусить бути освіченою, на відміну від соціальної свободи, яку можуть відстоювати й інші представники суспільства – робітники, селяни.

Порівнюючи базові політичні концепції української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX ст., можна зробити узагальнення, що вони ґрунтуються на основоположних ідеях *гуманного соціалізму*, які суттєво заперечують марксистську філософію (культ робітничого класу та культ держави, ігнорування інтересів окремих націй, класову ненависть і боротьбу), формують ідеї створення власної політичної сили на національному ґрунті та відстоюють політичні й соціальні свободи кожної людини і громадянина, які визнаються головною і найвищою цінністю в національно-спрямованій соціальній державі (див. табл. 2).

Як бачимо з табл. 2, Леся Українка, не маючи політичної партії, все ж бачила демократичний розвиток України через сформованість національної політичної системи і політичної еліти, яка «становить досить самостійну, відносно привілейовану групу, наділену особливими психологічними, соціальними та політичними якостями, яка бере безпосередню участь у затвердженні та здійсненні рішень, пов'язаних з використанням державної влади або впливом на неї»³⁶.

У цьому – її далекоглядність. Адже вона була переконана, що «відбутися як політична нація може лише соціально розвинений народ, що має власну провідну верству, життєздатну еліту»³⁷, до якої належала і сама, будучи представницею української національної соціал-демократичної концепції.

Леся Українка одна з перших дійшла висновку, що «політична еліта відіграє важливу роль у творенні та об'єднанні нації, досягненні політичного успіху і соціально-економічної позитивної динаміки»³⁸. Її сформованість у суспільстві й державі залежить від стану, в якому перебуває національна інтелігенція, що зазвичай першою розпочинає будь-яке реформування чи модернізацію в державі і є головним провідником нації та її сумлінням, і від стану, в якому перебувають науковці – «інтелект» нації.

³⁵ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки... 442 с.

³⁶ Елітознавство. 2022. С. 87.

³⁷ Там само. С. 76.

³⁸ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки... С. 63.

Таблиця 2

Базові політичні концепції української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття

Автори	Назва	Провідна ідея	Основоположні ідеї	На противагу К. Марксу та Ф. Енгельсу
Леся Українка (1871–1913)	гуманний соціалізм	політична свобода; гуманістична ідея	рушійна сила – національно свідомо й освічена у суспільно-політичних питаннях українська національна інтелігенція	культ держави, ігнорування інтересів окремих націй та класова ненависть і боротьба, замінена на інтереси і потреби людини як найвищої суспільної цінності
Іван Франко (1856–1916)		соціальна свобода; найвища людська цінність	головна і найвища цінність – людина, її інтереси і потреби	

Джерело: авторська розробка

Сама Леся Українка належить до цієї категорії найяскравіших національних мислителів, які назавжди залишилися в історичній пам'яті свого народу, протягом багатьох десятиліть впливаючи на його духовність і світогляд. Вустами таких мислителів минуле вступає у своєрідний діалог із сучасністю, перегукується з її актуальними ідеями. Це – жінка, тендітна тілом, але могутня і сильна духом, мислитель, чії ідеї набувають нової актуальності в сучасну епоху.

Тому Леся Українка, теоретик та ідеолог УСД, увійшла в історію суспільно-політичної думки нашої держави як творець і найбільш яскравий представник національної концепції соціал-демократії, народженої на українському ґрунті.

Продовженням ідей Григорія Сковороди про «сродну працю» стала концепція Лесі Українки про *морально-етичні якості*, що становлять основу виховного ідеалу українця, характеризують його як чесну, порядну людину, свідому свого обов'язку перед рідним народом. Засуджується агресивність, продажність таланту, соціальна пасивність³⁹.

Леся Українка одна з перших проголосила важливий принцип гуманістичної ідеї – *врахування інтересів людини у процесі політичної боротьби* – і показала, як національна еліта стала на шлях відступництва від власних принципів, зради власної честі та честі батьківщини.

За Лесею Українкою, «чисту справу», себто політичну боротьбу за поліпшення умов життя народу, за втілення ідеї соціальної справедливості та за державну самостійність України як одне з головних завдань національного соціал-демократичного руху треба робити «чистими способами».

Концепція суспільно-політичних поглядів Лесі Українки – одного з ідеологів національної самостійності – є цілісною політично-світоглядною системою, що у майбутньому була відображена у працях українських мислителів та діяльності українських політиків: В'ячеслава Липинського, Дмитра Донцова, Михайла Грушевського, Володимира Винниченка та ін.

³⁹ Струманський В. П. Педагогічні погляди Лесі Українки. *Початкова школа*. 1996. № 2. С. 48–51.

Розглядаючи проблему української еліти у формуванні національної соціал-демократичної концепції (кінець XIX – початок XX ст.), зазначу, що її реалізація відбувалася не лише в діяльності творчої інтелігенції, а й у діяльності *політиків та політичних активістів*, поява яких на політичній арені України свідчить про сформованість української нації, спроможної творити політичну систему нашої держави.

Українська еліта кінця XIX – початку XX ст. прагнула сформувати не лише міцну незалежну державу на чолі з освіченими національно налаштованими політичними діячами, а й соціальну, в якій людина – найвища цінність. Адже тільки сильна нація має власні глибинні історичні корені і значущих національних провідників – еліту, головна роль якої у сфері суспільно-політичної діяльності полягає у можливості бути взірцем, прикладом для більшості населення, творити в суспільстві елітарну культуру для гідного життя людей, для всіх робити світ людських відносин кращим, добрішим, творчим.

Саме такою мені видається українська політична нація, яка починає свій розвиток із філософських роздумів про Україну та її незалежність, із концепцій про національно-визвольний рух і соціальну справедливість.

Національній еліті кінця XIX – початку XX ст. вдалося спрямувати український рух із форм «аполітичного культурництва» до форм активної організації політичної діяльності й визнання політичної влади цінністю в державі. Водночас перспективними для сучасної України залишаються питання:

- відкритості та підзвітності публічної влади перед населенням й іншими політичними гравцями шляхом розвитку її взаємодії;
- відбору найкращих патріотично налаштованих, професійних, мужніх представників національної еліти до політичної влади;
- легітимності політичної влади шляхом формування її як суспільної цінності.

У вирішенні цих та інших перспективних питань демократичного поступу України вбачаю недооцінений внесок національних соціал-демократичних ідей і поглядів представників української еліти кінця XIX – початку XX ст., яка була, є і буде головною рушійною силою нації, суспільства та держави.

Вважаю, що політична група УСД є достойним репрезентантом в історії української суспільно-політичної думки європейсько-національної концепції соціал-демократії, значення якої для політичного розвитку українства надзвичайно важливе.

Ідеї пріоритету прав людини, соціал-реформізму, конституціоналізму, рішуче заперечення будь-яких виявів національного екстремізму, критика імперського централізму та терору, ідеал європейської України, захист самоврядування – усе це драгоманівське надбання, яке до сьогодні є одним із найважливіших джерел ідеології української національної соціал-демократії.

Валентина Гошовська